Gaidis Bērziņš: Maksātnespējas problēma. Kur mums jāvirzās šajā jomā?

23.02.2011 14:37

Gaidis Bērziņš, Mg. iur., LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību katedras lektors, Saeimas Juridiskās komisijas loceklis.

Kā pašlaik tiek risināts daudzu Latvijas cilvēku dzīves aktuālais jautājums – maksātspējas problēma - un kur mums jāvirzās šajā jomā?

(Fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķis, teorijas, to iezīmes un iespējamās problēmas Latvijā[1].)

[1] Tiesību zinātnieki ir atzinuši[2], ka maksātnespēja ir labākais veids, kā dot fiziskajai personai iespēju atjaunot tās maksātspēju un pilntiesīgi atgriezties civiltiesiskajā apritē. Šādam viedoklim var piekrist. Jo tikai maksātspējīga persona var būt ekonomiski drošs darījuma partneris un sabiedrības pārstāvis, kas pilda uzņemtās saistības. Jebkura darījuma spēkā esamība ir atkarīga no darījuma dalībnieku gribas. Tālākā gribas īstenošana izpaužas darījuma dalībnieku tiesību un pienākumu izpildē. Tomēr neatkarīgi no darījuma dalībnieku gribas pastāv ārējie apstākļi, kas tieši var ietekmēt jau noslēgta darījuma izpildes iespējas. Par šādiem ārējiem apstākļiem ir uzskatāmi arī ekonomiskie procesi, to rezultātā radītās iepriekš neparedzamās sekas (krīze, bezdarbs u.c.). Maksātnespējas faktu daļēji var uzskatīt arī par ekonomisko procesu radīto seku tiesiskajām sekām. Dažādos ekonomiskajos procesos tieši vai pastarpināti ikdienā iesaistās arī fiziskās personas. Tādēļ svarīgi, lai ekonomisko procesu rezultātā radušos negatīvo seku – nespēju pildīt uzņemtās saistības, gadījumā būtu skaidras un saprotamas tālākās tiesiskās sekas, kas iestājas attiecībā uz konkrēto personu.

[2] Pēc neatkarības atjaunošanas fizisko personu maksātnespējas procesa regulējums Latvijā pirmo reizi tika ieviests 2008.gada 1.janvārī, stājoties spēkā „Maksātnespējas likumam”[3]. Gandrīz droši var apgalvot, ka šodien par šī tiesību institūta leģitīmo mērķi, lietderību vai nepieciešamību Latvijā diskusiju nav. Fiziskās personas maksātnespējas tiesību institūts ir neatgriezeniski iekļāvies kopējā maksātnespējas un līdz ar to arī civiltiesību laukā.

[3] Cita starpā jānorāda uz dažu vācu zinātnieku atziņu – fiziskās personas maksātnespējas process ir pamatojams ar Vācijas Pamatlikuma [4] 1.paragrāfa otro daļu, kas savukārt nosaka, ka cilvēktiesības tiek atzītas kā sabiedrības, miera un taisnīguma pamats[5]. Tādēļ, ja parādniekam nav iespējas atbrīvoties no parādu saistībām, tad pēc būtības var runāt par parādnieka izdzīvošanas apdraudējumu, kas neatbilst cilvēktiesību normām. Šeit noteikti var vilkt paralēles ar Latvijas Republikas Satversmes 89.pantu – valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem[6]. Līdz ar to Satversmē noteikto ir pamats uzskatīt par fiziskās personas maksātnespējas procesa tiesiskā regulējuma konstitucionālo pamatu.

[4] Atbilstoši “Maksātnespējas likumam”[7], fiziskās personas maksātnespējas process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditoru prasījumus no parādnieka mantas un dot iespēju parādniekam, kura manta un ienākumi nav pietiekami visu saistību segšanai, tikt atbrīvotam no neizpildītajām saistībām un atjaunot maksātspēju. Kā redzams no attiecīgā procesa mērķa definīcijas, tad tajā ir divas nesaraujamas mērķa sastāvdaļas – kreditoru prasījumu maksimāla apmierināšana un iespēja tikt atbrīvotam no atlikušajām saistībām. Ar kreditoru prasījumu maksimālu apmierināšanu jāsaprot gan to apmierināšana no parādnieka mantas, gan no ienākumiem maksātnespējas procesa laikā. Fiziskās personas pienākums daļu no saviem ienākumiem (naudas) maksātnespējas procesa laikā novirzīt kreditoru prasījumu apmierināšanai saglabājas arī gadījumā, ja šai personai nav mantas.

[5] Ar viena no fiziskās personas maksātnespējas procesā izvirzītā mērķa sastāvdaļas sasniegšanu – parādnieka atbrīvošanu no neizpildītajām saistībām – ir saistītas vairākas teorijas[8]: “otrās iespējas” (angļu val. - fresh start) teorija, “audzinošā” (angļu val. - reeducational) teorija un “sociālās aizsardzības” (angļu val. - social protection) teorija. Saskaņā ar “otrās iespējas” teoriju galvenais fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķis ir parādnieka atbrīvošana no parādu saistībām, neizvirzot tā sasniegšanai būtiskus priekšnoteikumus. Šī teorija ir noteikusi galvenās vadlīnijas maksātnespējas tiesiskajam regulējumam anglo – amerikāņu tiesību loka valstīs, kur fiziskās personas atbrīvošanai no parādu saistībām netiek noteikta sarežģīta procedūra un svarīgi priekšnoteikumi. ”Otrās iespējas” teorijas iezīmes Latvijas tiesību sistēmā, autoraprāt, var iedalīt divās daļās. Tās būtu izdalāmas un vērtējamas gan maksātnespējas procesā līdz brīdim, kamēr parādnieks tiek atbrīvots no parādu saistībām, un noteiktā periodā pēc maksātspējas atjaunošanas. Līdz ar to būtu jāvērtē šīs teorijas piemērošana maksātnespējas procesu regulējošajos un arī citos normatīvajos aktos. Līdz šim “otrās iespējas” teorija nav dominējusi tieši maksātnespējas tiesiskajā regulējumā – maksātnespējas procedūras fiziskajām personām iepriekš spēkā esošajā “Maksātnespējas likumā”[9] ir bijušas pietiekami sarežģītas un priekšnoteikumi atzīstami par svarīgiem un dažkārt grūti izpildāmiem, savukārt ierobežojumi pēc maksātspējas atjaunošanas attiecināmi tikai uz atsevišķām personu grupām, kuras autors aplūkos tālāk.

[6] Pēc jaunā “Maksātnespējas likuma”[10] spēkā stāšanās, priekšnoteikumu loks ir samazinājies un procedūras ir vienkāršojušās. Raugoties tālāk, jāatzīst gan, ka par sava veida “otrās iespējas” iezīmi var runāt situācijā pēc veiksmīga (parādniekam) maksātnespējas procesa beigām, t.i. atlikušo saistību dzēšanas. Proti, likumdevējs daudzviet nav noteicis būtiskus ierobežojumus (piem., ieņemt amatus valsts vai pašvaldības institūcijās un.tml.) šādām personām. Līdz ar to pēc maksātspējas atjaunošanas bijušais parādnieks iegūst “otro iespēju” faktiski bez nekādiem normatīvajā regulējumā noteiktiem ierobežojumiem gan piedalīties civiltiesiskajā apritē, gan arī līdzdarboties publiskajā pārvaldē. Tiesa gan, “otrā iespēja” ir izmantojama pārdomāti, jo nākamo desmit gadu laikā fiziskai personai nebūs iespējams atkārtoti izmantot “otro iespēju”[11] – tikt atzītai par maksātnespējīgu un pieļaujot neizpildīt pilnībā uzņemtās saistības. Vērtējot situāciju un raugoties nākotnē, autors uzskata, ka jautājums par “otrās iespējas” ierobežojumu noteikšanu ārpus maksātnespējas procesa regulējuma kļūs arvien aktuālāks. Pēdējā laikā tiek izvirzīti arvien jauni jautājumi – tā izskatīšanā Latvijas tiesnešu ētikas komisijā nonācis jautājums par to, vai tiesnesis, kurš, saistībā ar algu samazinājumu un nespēju izpildīt uzņemtās saistības, gatavojas iesniegt pieteikumu par fiziskās personas maksātnespējas procesa lietas uzsākšanu, var turpināt darbu tiesneša amatā[12]. Neapšaubāmi, ka Tiesnešu ētikas komisijai būs jāpauž savs viedoklis attiecībā uz iespējamo situāciju. Tomēr šajā sakarā ir vērts norādīt uz to, ka tiesneša maksātnespēja likumā “Par tiesu varu”[13] netiek uzskatīts par tiešu pamatu tiesneša atcelšanai no amata. Maksātnespēja netiek atzīts arī kā šķērslis personai pretendēt uz tiesneša amatu[14]. Līdz ar to var secināt, ka tieši noteiktu ierobežojumu nepastāv. Tomēr, autoraprāt, šaubas nerada fakts, ka, iestājoties tiesneša maksātnespējai, tiesneša neatkarības princips tiks pilnībā apdraudēts. Šāda apgalvojuma pamatā ir likumā noteiktās fiziskās personas maksātnespējas pasludināšanas sekas[15] – daļēji rīcībspējas ierobežojumi. Līdzīgu viedokli ir paudusi arī Satversmes tiesa [16] – tiesneša maksātnespējas gadījumā var tikt apdraudēta viņa neatkarība. Līdz ar to var secināt, ka maksātnespējai ir jābūt noteiktai kā šķērslim gan personas pretendēšanai uz

tiesneša amatu, gan atrašanās šajā amatā.

[7] Ņemot vērā, ka fiziskās personas maksātnespējas pasludināšana ir saistīta ar daļēju šīs personas rīcībspējas ierobežošanu, izvērtēšanas vērts būtu arī jautājums attiecīgo ierobežojumu noteikšanai gan "Satversmes tiesas likumā"[17] un "Prokuratūras likumā"[18], gan tādos likumos kā "Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums" [19], "Saeimas vēlēšanu likums"[20] un "Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums"[21]. Iespējams, par diskusiju objektu varētu kļūt arī līdzīgu ierobežojumu noteikšana citos normatīvajos aktos.

[8] Atšķirībā no "otrās iespējas" teorijas, "audzinošās teorijas" pamatā ir uzskats, ka parādnieka atbrīvošana no parādu saistībām ir iespējama tikai tādā gadījumā, ja parādnieks izpilda likumā noteiktos pienākumus un maksātnespējas procesa laikā ir pakļauts dažādiem ierobežojumiem. Var apgalvot, ka šī teorija sevī ietver gan sodošo, gan preventīvo funkciju. Šīs teorijas iezīmes visnotaļ ir dominējušas gan iepriekš spēkā esošajā, gan šobrīd spēkā esošajā "Maksātnespējas likumā". Jāatzīst gan, ka preventīvie pasākumi dažādu brīdinājumu formā ar aicinājumu neuzņemties nesamērīgi lielas saistības ikdienā, ir vairāk iezīmējušies tikai uzsākoties ekonomiskajai krīzei. Tomēr jānorāda, ka, neraugoties uz iepriekš norādītajiem trūkumiem, arī šobrīd likumdevējs ir noteicis vairākus ierobežojumus, kuriem ir sava veida audzinošā vai pat sodošā funkcija. Par šādu ierobežojumu nepārprotami var uzskatīt parādnieka tiesību zaudēšanu rīkoties ar savu mantu maksātnespējas procesā[22]. Atsevišķu ierobežojumu noteikšana ārpus maksātnespēju regulējošajos normatīvajos aktos liecina par šīs teorijas plašāku pielietošanu, kas, autoraprāt, šobrīd ir kļuvusi īpaši aktuāla. Tā piemēram "Notariāta likums" nosaka[23], ka par zvērinātu notāru nevar būt persona, kuru tiesa atzinusi par maksātnespējīgu parādnieku. Neraugoties uz to, ka laikā, kad tika atjaunots 1937.gada Notāru likums, Latvijā nebija spēkā fizisko personu maksātnespējas procesa regulējuma, šāds ierobežojums stājās spēkā (faktiski tika atjaunots) 1993.gada 1.septembrī līdz ar likumu "Par Latvijas Republikas 1937.gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā". Līdzīgu ierobežojumu nosaka gan " Advokatūras likums" [24], gan "Tiesu izpildītāju likums"[25]. Arī Igaunijas Advokatūras likumā[26] skaidri un nepārprotami ir noteikts, ka personas maksātnespēja ir pamats atteikumam uzņemt šo personu advokatūrā. Savukārt attiecībā uz maksātnespējas procesa administratoriem, likums nosaka [27] maksātnespējas pasludināšanu kā pamatu administratora sertifikāta darbības izbeigšanai. Par maksātnespējas procesa administratoru nevar kļūt persona, kurai pēdējo piecu gadu laikā pasludināts maksātnespējas process [28]. Kā redzams, šis ierobežojums noteiktā termiņā liedz personai pretendēt uz konkrēto amatu arī pēc maksātspējas atjaunošanas. Tomēr atsevišķos gadījumos līdz galam neatbildēts paliek jautājums – vai situācijā, ja fiziska persona tiek atbrīvota no atlikušajām parādu saistībām (atjaunojas maksātspēja), tai uzreiz zūd ierobežojumi ieņemt attiecīgo amatu?

"Audzinošā teorija", autoraprāt, ir nesaraujami saistīta ar "otrās iespējas" teoriju, jo nosakot dažāda rakstura "audzinošus" noteikumus, to īstenošanas gadījumā var paredzēt "otro iespēju". Tomēr, kā redzams, šādu tieši noteiktu ierobežojumu ir samērā maz.

[9] Trešā teorija – "sociālās aizsardzības" teorija - paredz to, ka fiziskās personas maksātnespēja ir jārisina kompleksi ar citiem sociālajiem jautājumiem. Tas, ka fiziskā persona tiek atzīta par maksātnespējīgu, nespēj atrisināt ar fiziskās personas dzīves apstākļiem saistītās problēmas, līdz ar to šo problēmu risināšana ir neatraujami saistīta ar maksātnespējas procesa norisi. "Sociālās aizsardzības" teorija pēc būtības pieļauj arī to, ka fiziskās personas maksātnespējas tiesiskais regulējums vispār var nebūt. Šādā situācijā dominē viedoklis – jebkura persona pati atbild par saistībām, ko tā ir uzņēmusies. Savukārt valsts, nosakot savas prioritātes atsevišķu sabiedrības grupu ietvaros, īsteno šo grupu sociālo aizsardzību. Šīs teorijas atsevišķas vadlīnijas iezīmējas arī Latvijā – spēkā esošais "Maksātnespējas likums" paredz noteikumus attiecībā uz fiziskās personas mājokļa aizsardzību maksātnespējas procesa laikā[29]. Tomēr šai teorijai maksātnespējas jomā nav izšķirošā nozīme sociālās aizsardzības funkcijas nodrošināšanā. Mēģinājums un aicinājumi[30] šo teoriju daļēji

ieviest normatīvā regulējuma līmenī - pieņemt t.s. Kredītņēmēju aizsardzības programmu, ir palicis bez rezultāta.

Kopsavilkums:

1. Maksātnespēja ir labākais veids, kā dot fiziskajai personai iespēju atjaunot tās maksātspēju un pilntiesīgi atgriezties civiltiesiskajā apritē, tā var tikt uzskatīta par sava veida "otro iespēju".

2. "Otrās iespējas" teorijas iezīmes Latvijas tiesību sistēmā var iedalīt divās daļās. Tās būtu izdalāmas un vērtējamas gan maksātnespējas procesā līdz brīdim, kamēr parādnieks tiek atbrīvots no parādu saistībām, un likumdevēja noteiktā periodā pēc maksātspējas atjaunošanas.

3. "Otrā iespēja" nav vienlīdz attiecināma uz visām fiziskām personām. Virkne normatīvo aktu nenosaka tiešus ierobežojumus maksātnespējīgai fiziskai personai saglabāt savu amatu. Šādi ierobežojumi netiek noteikti arī pēc maksātspējas atjaunošanas, līdz ar to pēc maksātspējas atjaunošanas bijušais parādnieks iegūst "otro iespēju" faktiski bez nekādiem normatīvajā regulējumā noteiktiem ierobežojumiem gan piedalīties civiltiesiskajā apritē, gan arī pildīt konkrētā amata pienākumus. Šāda situācija daudzviet ir atzīstama par pretēju attiecīgās amatpersonas neatkarības un labas reputācijas principam.

(Raksts publicēts 20.02.2011. žurnālā "Jurista Vārds").

---

[1] Šī raksta pamattēzes tika nolasītas Latvijas Universitātes 69.konferences Civiltiesisko zinātņu sekcijas sēdē 2011.gada 11.februārī referāta „Jaunais Maksātnespējas likums – teorētiskie un praktiskie aspekti" ietvaros;

[2] Consumer Debt Report, Report on Findings and Recommendations, 2001., Pieejams: http://www.insol.org/pdf/consdebt.pdf, [skatīts 2011.gada 17.janvārī];

[3] "Maksātnespējas likums", Latvijas Vēstnesis, 22.11.2007., nr.188, zaudējis spēku;

[4] Basic Law for the Federal Republic of Germany; Pieejams: http://www.iuscomp.org, [skatīts 2011.gada 17.janvārī];

[5] Kirchhof H.P., Lwowski H.J., Sturner R., Munchener Kommentar zur Insolvenzordnung, Munchen: Verlag C.H. Beck Munchen, 2006;

[6] Likums “Latvijas Republikas Satversme”, 15/02.1922., Latvijas Vēstnesis 01.07.1993. nr. 43;

[7] “Maksātnespējas likums”, 5.pants, Latvijas Vēstnesis, 06.08.2010., nr.124;

[8] Johanna Niemi – Kiesilainen, Consumer Bankruptcy in Global Perspective, Oxford and Portland, Oregon: hart Publishing, 2003., 44.- 46.lpp.;

[9] “Maksātnespējas likums”, Latvijas Vēstnesis, 22.11.2007., nr.188, zaudējis spēku;

[10] “Maksātnespējas likums”, Latvijas Vēstnesis, nr.124, 06.08.2010.;

[11] “Civilprocesa likums”, 363.27 panta 2.daļa, Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., nr.326/330;

[12] Ētikas komisija skaidros, vai maksātnespējīga persona var būt tiesnesis, 07.01.2011., Pieejams: http://www.leta.lv, [skatīts 2011.gada 3.februārī];

[13] Likums “Par tiesu varu”, 83.pants, Ziņotājs, 14.01.1993., nr.1;

[14] Likums “Par tiesu varu”, 7.nodaļa, Ziņotājs, 14.01.1993., nr.1;

[15] “Maksātnespējas likums”, 134.pants 2.daļa 1.punkts, Latvijas Vēstnesis, nr.124, 06.08.2010.;

[16] 2010.gada 18.janvāra Satversmes
tiesas Spriedums lietā Nr.2009-11-01,
11.1.punkts; Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_11.htm, [skatīts 2011.gada 10.februārī];

[17] “Satversmes tiesas likums”, Latvijas Vēstnesis, 14.06.1996., nr.103 (588);

[18] “Prokuratūras likums”, “Latvijas Vēstnesis”, 02.06.1994., nr. 65 (196);

[19] „Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums”, Latvijas Vēstnesis, 11.02.2004., nr. 22 (2970);

[20] “Saeimas vēlēšanu likums”, Latvijas Vēstnesis, 06.06.1995., nr. 86 (369);

[21] “Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums”, Latvijas Vēstnesis, 25.01.1994., nr.10 (141);

[22] “Maksātnespējas likums”, 134.pants, 2.daļa, 2.punkts, Latvijas Vēstnesis, 06.08.2010., nr.124;

[23] Likums „Par Latvijas Republikas 1937.gada Notāru likuma spēkā atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā (Notariāta likums)”, Ziņotājs nr.26/27, 05.07.93.;

[24] „Advokatūras likums”, 15.pants 3.punkts un 16.pants 1.punkts, Latvijas Vēstnesis, 20.05.1993.;

[25] “Tiesu izpildītāju likums”, 13.pants, 2.punkts, Latvijas Vēstnesis, 13.11.2002., nr. 165 (2740);

[26] Bar Association Act, 21.03.2001., Pieejams: http://www. advokatuur.ee, [skatīts 2011.gada 3.februārī];

[27] “Maksātnespējas likums”, 17.pants, 1.daļa, 4.punkts, Latvijas Vēstnesis, 06.08.2010., nr.124;

[28] “Maksātnespējas likums”, 13.pants, 2.daļa, 5.punkts, Latvijas Vēstnesis, 06.08.2010., nr.124;

[29] „Maksātnespējas likums”, 148.pants, Latvijas Vēstnesis, 06.08.2010., nr.124;

[30] Saeimas komisija: Kredītņēmēju aizsardzības programma valdībai jāuzsāk vēl šogad, Pieejams: http://www.leta.lv, 20.07.2009., [skatīts 2011.gada 17.janvārī].